

УДК 911.852:930.2

к.іст.н. Глушко Т.М.
(ДонДТУ, м. Алчевськ, ЛНР)

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ І ОНТОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ДОКУМЕНТА

У статті зроблена спроба опрацювання нового ракурсу розуміння документа, що поєднує традиційні методології герменевтики з ідеєю культурологічно обґрунтованого екзистенційно-онтологічного підходу до феномену документа, який аналізується по критеріях істини об'єктивності і обґрунтованості. Документ розглядається як онтологічний феномен, як явище культури. У системі комунікації «суб'єкт розуміння – документ» домінує екзистенційно орієнтована мотивація.

Ключові слова: документ, текст, екзистенційний, онтологічний ресурс, соціальна комунікація.

Проблема та її зв'язок з науковими і практичними задачами.

В умовах кризи ідеології назріла необхідність усвідомлення ідентичності через освоєння онтологічного та екзистенціального ресурсу історичного документа.

Руйнування цінностей актуалізує проблему письмового документа. Феномен документа, перебуваючи в центрі інтересу різних наукових дисциплін, в даний час не отримав чіткого філософсько-естетичного визначення. Тому назріла необхідність для визначення базових властивостей дослідження філософсько-естетичного змісту документа. У різні історичні епохи один і той же документ сприймається по-різному. Стародавні греки продемонстрували світу, що документ є філософсько-культурним феноменом. Він є не тільки джерелом наукового пізнання, а й джерелом філософсько-культурного осмислення історії. Добро, Краса, Істина — морально-естетичні поняття, які включає в себе документ.

В даний час, коли йде деградація культури, це набуває особливого сенсу. Збереження духовно-моральних цінностей народу — одне з найгостріших питань сучасності. Для взаємопроникнення і взаємозбагачення загальнолюдської культури дуже важливим стає філософсько-культурний зміст документа.

Письмові документи завжди залишаються відкритими для всіляких трактувань і інтерпретацій. Але саме естетичне став-

лення дозволяє людині засвоїти соціальний досвід в духовно-культурних формах.

Головним елементом документа є текст, що містить сукупність речень, послідовно об'єднаних змістом і побудованих за правилами певної мовної системи. Текст є за собою відтворення зв'язного мовлення, тобто висловлювання, пов'язаного однією темою, основною думкою та структурою.

В області гуманітарного знання усе більш домінує екзистенційно орієнтована методологія, тобто звернення до актуальних питань буття людини в світі культури. У цих рамках істотно посилюється онтологічна лінія пізнання. Культурологічний дискурс при цьому не лише аналізує, інтерпретує і розуміє, але і онтологізує культуру як цілісність.

Постановка задачі. Задачею даної роботи є обґрунтування естетико-філософсько орієнтованої методології розуміння тексту, домінантою якої виступає креативно-онтологічна парадигма; синтез різних методологічних платформ розуміння.

Виклад матеріалу і його результати. Міра панування людини над світом визначається її здатністю оцінити явище естетично. З іншого боку, цей захід залежить від ступеня свободи людини по відношенню до навколишніх явищ. А рівень свободи людини і значення для неї натурально-природних властивостей визначається рівнем розвитку суспільства. Співвідношення загальнолюдської значимості письмового

документа і методи їх освоєності визначає різноманіття естетичних властивостей.

Таким чином, естетичне виявляється залежно від міри і характеру освоєності людиною даної сфери.

Історичний тип діяльності людей відображає естетичні властивості історичного документу. Оскільки істинний сенс документу народжується в діалозі вченого з автором, він завжди історичний. «Естетична імплікація збагачується і уточнюється з часом, історична ж імплікація полягає в тому, що розуміння перших читачів може продовжитися і збагатитися в ланцюзі рецензій, що з'єднують покоління з поколінням, вирішуючи наперед тим самим історичне значення твору, виявляючи його естетичний ранг» [1, с. 167].

Виявлення філософського змісту історичного документу і перекладу його на мову філософських понять вельми актуальне для сучасної філософії. Кожен філософ, перебуваючи в певній епосі, бачить документ по-своєму. Виникає питання: як ці інтерпретації об'єднати, зробити цілісним формуванням? Єдність інтерпретації документу проявляється в цілісності за рахунок єдності мови і всієї заснованої на ній людської культури в цілому. Вони є тим сполученим елементом, який об'єднує всі існуючі визначення та інтерпретації документа. Але з іншого боку, історичний текст відрізняється величезними інтерпретаційними можливостями, для нього неможливо вказати чітких формальних чи емпіричних критеріїв і стандартів.

Всі документи та теорії лише певною мірою осмислюють історичну реальність, в якій їм дозволяє це зробити власна історична епоха. Історичні документи є результатом відповідної інтерпретації подій і фактів, а не їх наслідком. Цю властивість вперше було виявлено Ф. Шлейермахером, а методологія гуманітарного пізнання запроваджена М.М. Бахтінім. «Дослідження є запитуванням і бесідою, тобто діалогом. Природу ми не питаємо, і вона нам не відповідає. Ми ставимо питання собі і певним

чином організуємо спостереження або експеримент, щоб отримати відповідь» [2, с. 292]. Діалог як принцип, що розкриває внутрішню сутність розуміння, діалогічний характер інтерпретації текстів у цей час недостатньо розроблені. «Ми підходимо тут до переднього краю філософії мови і взагалі гуманітарного мислення» [2, с. 298].

Культурна історія організовується не у часі, а в просторі. Таким чином, документ у поданні історика двоїться, його соціальний і культурний вимір утворюють дві різні ціннісно-сміслові площини, між якими розгортаються діалогічні відносини. Дослідник постійно здійснює коливальні рухи: від поля культурних значень до поля соціальних значень. Філософська концептуалізація історичного процесу представляється як «розгойдування маятника між смисловими полюсами соціокультурної семантики» [3, с. 102].

М.М. Бахтін виділяє три етапи діалогічного руху розуміння. На першому етапі вихідним моментом є даний текст. Точніше, перенесення досліджуваного тексту в даний час, тому що тексти завжди належать минулому, наскільки б малий проміжок часу не відокремлював їх від справжнього. Зміст другого етапу — рух назад, вивчення цього твору у минулих контекстах. Третій етап характеризується рухом вперед, прагненням до «передбачення майбутнього контексту». Розуміння є синтез багатьох інтерпретацій на всіх трьох етапах. Повнота твору розкривається тільки у «великому часі» [2, с. 239].

В.П. Візгін пропонує три рівня осмислення тексту, які, з одного боку, відповідають історично минулим підходам в історії знання, відображають основні лінії його генезису, а з іншого боку, синтез усіх трьох рівнів може розглядатися як своєрідна логіка інтерпретації для сучасних досліджень. При дослідженні тексту на першому рівні його розглядають як невід'ємну частину усієї системи текстів автора в цілому. У плані такої інтерпретації і підходу сенс розуміється як відображення в аналі-

зованому історичному фрагменті єдиної авторської концепції, як вираз деякої цілісності і взаємопов'язаності частин та елементів вчення чи «системи» мислителя. Знаходження такого сенсу складає завдання систематичної інтерпретації. Характерним моментом такої інтерпретації є абстрагування від можливої еволюції досліджуваної системи або навчання в межах творчої біографії автора [4, с. 320].

На другому рівні осмислення тексту ставлять завдання виявлення сенсу за допомогою історичної інтерпретації. «Ефект осмислення при такому підході виникає за рахунок локального відображення в досліджуваному фрагменті тексту цілої історичної традиції або її якоїсь частини, включаючи внутрішню історію текстів і концепцій вченого» [4, с. 321].

Третій рівень осмислення текстів спирається на позанаукові дані, зовнішні по відношенню до наукових текстів чинники. «Осмислення вихідного тексту при такому підході означає, що текст тлумачиться через певного роду зв'язки всередині соціоісторичного комплексу діяльності людей. Сенс тут виникає як відображення в досліджуваному фрагменті тексту часткового зрізу усєї соціокультурної тотальності. Інтерпретацію наукового тексту, який відкриває в ньому «позатекстові» і «позанаукові» значення практики і культури, ми називаємо схематичною інтерпретацією. Ця назва висловлює націленість такого аналізу та інтерпретації на певного типу схеми, які є в кінцевому підсумку схемами діяльності» [4, с. 322].

Важливе місце в концепції В.П. Візгіна займає принцип актуалізації епістемогенезу, який робить можливим відтворення знання про минуле в сучасній культурі. Розуміння є завжди, урешті-решт, акт приєднання пізнання, акт відтворення тут і зараз того, що вважається тільки колишнім там і тоді. «Абстрактне (для нас як представників іншої культури та епохи) мислення минулого стає таким чином «залученим» мисленням справжнісі-

нького. Принцип актуалізації епістемогенезу обґрунтовує можливість розуміння мислення минулих епох, а, тим самим, завдання історика науки стає в принципі вирішеним» [4, с. 330-331].

Актуалізація тексту, що належить до минулої культури, неминуче пов'язана з привнесенням інтерпретатором до смислового змісту тексту деякої нової інформації, можливе навіть перекручення «первинного» сенсу об'єкта тлумачення. Тому найважливішою проблемою текстів є розроблення критеріїв оцінки її результатів, тобто проблема адекватності інтерпретації. В.П. Візгін не оминає проблему співвідношення істини та інтерпретації, хоча вона не вирішується автором, а лише ставиться. Істинно науковий підхід буде забезпечений лише у разі, коли інтерпретація текстів буде розглянута як проблема історії твору в залежності від тих матеріальних передумов, які детермінували його виникнення, урешті-решт від історії суспільства. Філософським методом аналізу документа є герменевтика. У системі герменевтики активно розвивається парадигма, орієнтована на цілісне знання, що отримується у взаємодоповнюваних соціальних, культурно-історичних і психологічних аспектах феноменів, що вивчаються. Традиція герменевтики представлена творчістю В. Дільтея, Е. Гуссерля, Х. Хайдеггера, Х. Гадамера, П. Рікера, у роботах яких обґрунтована концепція «феноменологічної редукції», згідно якої текст тотожний самому собі в протилежність множинності актів свідомості, що актуалізує у процесі сприйняття тексту діяльність суб'єкта, що формує змісти.

П. Рікер у роботі «Герменевтика і метод соціальних наук» розглядає залежність інтерпретації від розуміння та їх конфлікт між собою, вважаючи, що методологічні проблеми мають сенс розглядатися саме щодо інтерпретації. Він підкреслює множинність інтерпретації як істотну рису герменевтики і характерну особливість розуміння — не недолік, а гідність [5, с. 462].

«Розуміння і тлумачення текстів є не тільки науковою задачею, але очевидним чином відноситься до всієї сукупності людського досвіду в цілому» [5, с. 38].

На заваді історичного розуміння, вважає Х. Гадамер, стає суб'єктивне, особистісне начало дослідника, який повинен оживити в собі історичне минуле. «Лише відмирання всіх актуальних зв'язків з історичним явищем дозволяє виявити його справжню цінність. Саме розуміння слід мислити швидше не як дію суб'єктивності, але як включення у звершення переказу, в якому відбувається безперервне опосередкування минулого і сьогодення» [5, с. 345].

Історична школа (І.Г. Дройзен, Л. Ранке, В. Дільтей) розробляла герменевтику, насамперед, як метод інтерпретації історії, вважаючи історичний підхід опорою гуманітарних наук; глибше збагнення поняття історії стане тією точкою гравітації, де нинішні порожні коливання гуманітарних наук зможуть знайти сталість і можливості для подальшого прогресу [5, с. 47].

Дільтей вважав, що розуміння є не що інше, як перенесення нашого власного внутрішнього досвіду на мляву саму по собі зовнішню фактичність [6, с. 419].

Думка Дільтея вкоренилася у свідомості сучасних філософів, які вважають герменевтичний підхід природним для історичного розуміння будь-якого характеру і розвивають його.

А.С. Кармін пише: «Щоб вести історичне дослідження, треба переселити свою свідомість в минуле. Однак воно залишиться нинішнім, сучасним розумінням ... історія є інтуїтивне бачення минулого очима сучасного знання». Тому розуміння та інтуїція вченого — це не пасивне підпорядкування свого способу думок чужому. Воно пов'язане з активною дією, з реконструкцією іншого менталітету засобами менталітету своєї культури ... І якщо, з одного боку, реконструкція вченого не може з абсолютною точністю і повнотою відтворити іншу ментальність, то, з іншого боку, у вченого виникає надлишкове бачення:

адже він, як носій іншої ментальності, знає щось, що виходить за межі ментальності тих, чиї думки і справи він вивчає. Це дає йому можливість виявити те, що самі їх творці не знали і не підозрювали. Як казав М.М. Бахтін, «давні греки не знали про себе найголовнішого — що вони давні. Але та дистанція у часі, яка перетворила їх на давніх греків, має величезний культурний зміст: вона наповнена поступовим розкриттям у творах античної культури усе нових смислових реєстрів, не відомих їх творцям» [7, с. 64-65].

У Хайдеггера герменевтика стає звершенням буття, яке має визначатися в горизонті часу. Істину буття чинить мистецтво, буття говорить через поетів. А як філософська наука герменевтика покликана тлумачити його. Близькість Хайдеггера історичним настановам попередньої герменевтики в тому, що він для інтерпретації істини найсуттєвішою вважає категорію часу: буття має визначатися в горизонті часу.

При перенесенні свідомості у минуле відбувається і зворотний рух, і Гадамер бачить завдання герменевтики у тому, щоб шляхом дослідження традиції перенести минуле у сучасність.

Суб'єкт історичного пізнання ніколи не може досягти розуміння іншої епохи шляхом «вживання в неї», як і методом максимально дистанційованого описування її. Історичне розуміння реалізується щоразу внаслідок виявлення невиразного контексту, стосовно якого припускається вихід за смисловий горизонт історичного об'єкта розуміння й водночас за межі вихідної позиції суб'єкта пізнання, зміщення його горизонту. Адже увійти в горизонт, смисловий контекст історичного об'єкта можна лише завдяки виходу за його межі. Однак, подібний крок є виходом за межі певного фрагменту історичної реальності, що стала об'єктом і новим входженням, та виявленості історії як «цілого» в умовах пізнавальної діяльності. Подібне бачення історичної герменевтики знаходить філософське обґрунтування у працях Х. Гадамера, Є. Бетті.

Документ являє собою єдиний інформаційний простір, в який входить весь навколишній світ. Ю.В. Різдєвський писав: «Безсмертя людства — це безсмертя інформації, укладеної в ньому» [8, с. 76]. Кожен окремий текст співвідноситься з читачем по-своєму, він завжди означає більше, ніж у ньому сказано. Нова епоха інтерпретує документ під різними кутами зору сприйняття, вносить свої корективи з урахуванням існуючого культурного простору. Документ — це особливий світ соціальної комунікації. Стимулом до створення культури і письмового документа є навколишня дійсність. Культура є реакція на світ, а текст — результат первинної комунікативної діяльності людини і об'єкт вторинної. Людина живе у світі текстів і формується під впливом текстів [8, с. 77].

Головне завдання дослідницької діяльності полягає у тому, щоб витягти з тексту максимум інформації, якомога повніше досягнути не тільки той зміст, який потенційно міститься в ньому, крім авторської волі. Етичні, релігійні, політичні та світоглядні уявлення дослідника, чиє суб'єктивне судження особливо важливе при екзистенціальному методі, стикається тут із викладеними у тексті питаннями і проблемами.

При розгляді письмового документа дослідник прагне через власні суб'єктивні оцінки, через усвідомлення включеної в текст інформації знайти об'єктивну правду. Таким чином, для екзистенційного методу характерні, насамперед, суб'єктивна участь, почуття, інтереси, переживання і настрої.

На всіх етапах створення тексту, від задуму до завершеного цілого, діє нерозривна єдність суб'єктивних та об'єктивних чинників, що забезпечують як неповторність тексту, так і його суспільну ідейно-естетичну і наукову цінність. Для історії надзвичайно важливе саме останнє. Ідейно-естетичне і наукове значення тексту в різні періоди його створення дозволяє розглядати його як процес, що протікає нерівно, відрізняється спадкоємністю в одні пе-

ріоди і неприйняттям минулих досягнень в інші, але єдиний у своєму пориві пізнати і пояснити людину і оточуючу дійсність.

Інформація, що міститься у письмовому документі, завжди співвідноситься із суворобмеженою ділянкою дійсності і орієнтована на певне коло адресатів. Він обмежений певним набором ознак: освітніх, соціальних, політичних, територіальних та ін.

Вчений відштовхується від серії фактів, узагальнюючи їх, і у своїх міркуваннях відволікається від одиничного, оперуючи лише узагальненнями, абстракціями. Абстрагуючи науковий висновок застосовний до всіх окремих випадків, що відповідають виведеним узагальненим характеристикам.

Всякий документ створюється зі своєю особливою метою, яка часто не збігається з цілями дослідника. Інтерпретація тексту дозволяє дістатися сутності документа і виявити все, що цікавить дослідника, особливості того історичного моменту, в який створювався документ тощо. Методи аналізу документальних джерел поділяють на неформалізовані (традиційні) та формалізовані. Неформалізований метод — тлумачення документа через з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту, оцінка його змісту з культурними, політичними, моральними або естетичними критеріями. Він передбачає зовнішній і внутрішній аналіз документа. Зовнішній — це відновлення обставин створення документа в історичному, культурному і соціальному планах. Внутрішній — аналіз змісту документа, спрямований на виявлення розбіжностей між фактичним і літературним змістом, встановлення рівня компетентності автора. Методи неформалізованого аналізу значною мірою засновані на інтуїції дослідника і мають можливість суб'єктивних зміщень у сприйняття та інтерпретації документа.

Інтерпретація історії пов'язана з постаттю дослідника і пануючим у суспільстві уявленнями про навколишній світ, з історичною діяльністю людей, властивими їм ментальними уподобаннями та іншими

моментами суб'єктивної властивості. Враховуючи, що в історії є випадковість і свідомий вибір, який є важливим елементом історичного процесу, що правильний вибір пов'язаний ще і з соціально-психологічним фактором почуття історії, змістом якого є зв'язок з минулим поряд з відповідальністю за майбутнє, правильна інтерпретація історії має дуже важливе значення.

Таким чином, у ході вивчення документа виникає логічна необхідність співвідношення тексту з соціально-естетичними потребами у сьогоденні і майбутньому. Ступінь розуміння самої структури таких відносин підводить до розкриття таємниці збереження вічних цінностей документа та їх роль у становленні духовно-культурного світу епохи. Дослідниками не були порушені естетичні та герменевтичні сторони історичного документа.

Сучасна естетична герменевтика ставить питання про те, що слід бачити за текстом: авторську особистість, реальність історичної епохи, яка породила культурну традицію? Досвід герменевтики дає методологію інтерпретацій; орієнтує на виявлення конкретно-історичного змісту культури; направляє дослідника на цілісний, концептуально-

філософський підхід; сприяє застосуванню тексту в сучасному культурному житті.

Х.С. Яусс вважає, що для подолання розриву між історією та естетикою в сучасну епоху, зміни культурно-естетичних рухів необхідно сформуванню принципово нової парадигми. У її основі — з'єднання формально-естетичного аналізу з історико-рецептивним.

Метод герменевтики залишився доведеним до рівня методології дослідження історії. Автори герменевтичного підходу позначили його принцип, але не розробили його метод.

Герменевтичний підхід залишився на рівні методологічного побажання. Але через відсутність конкретних базових смислових одиниць, що дозволяють зіставити особистий психологічний досвід з колективним. Науковість — передусім, закономірність, і щоб герменевтичний метод отримав визнання як об'єктивно-науковий метод дослідження в таких гуманітарних галузях, як історія, щоб акцент на унікальності будь-якого історичного моменту і людського досвіду, «вживання в нього» не виглядав чисто суб'єктивним, залишається актуальним завдання виявлення закономірностей людського сприйняття та продукування культурних форм та ідей.

Бібліографічний список

1. Михайлова М.В. Проблемы общения в пространстве тотальной коммуникации / М.В. Михайлова. — Сп. б. : Филос.-культурол. исслед. центр «Эйдос», 1998. — Вып. 6. — 532 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. — М. : Искусство, 1998. — 423 с.
3. Межуев В.М. Культура и история / В.М. Межуев. — М. : Политиздат, 1997. — 202 с.
4. Визгин В.П. Научный текст и его интерпретация / В.П. Визгин // Методологические проблемы историко-научных исследований. — М., 2002. — С. 64–75.
5. Гадамер Х. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х. Гадамер. — М. : Прогресс, 2005. — 699 с.
6. Дильтей В. Введение в науки о духе : соч. в 6 т. / В. Дильтей. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2000.
Т. 1. — 2000. — С. 270–730.
7. Кармин А.С. Менталитет и индукция в гуманитарном понимании / А.С. Кармин // Известия СП: ГЭТУ, ЛЭТИ. Философские проблемы социальных и гуманитарных наук. — Сп. б, 2008. — Т. 2. — С. 27–43.
8. Ходякова Л.А. Методика интерпретации текста как феномена культуры / Л.А. Ходякова // Ярославский педагогический вестник. — 2011. — № 2. — Том II. — С. 76–80.

Рекомендована до друку д.філос.н., проф. ЛДАКМ ім. М. Матусовського Патерикіной В.В., к.філос.н., доц. каф. СГД ДонДТУ Сандигой О.І.

Стаття надійшла до редакції 27.05.16.

к.ист.н. Глушко Т.М. (ДонГТУ, г. Алчевск, ЛНР)

ЭКЗЕСТЕНЦИАЛЬНЫЙ И ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ДОКУМЕНТА

В статье сделана попытка проработки нового ракурса понимания документа, совмещающего традиционные герменевтические методологии с идеей культурологически обоснованного экзистенциально-онтологического подхода к феномену документа, который анализируется по критериям истины объективности и обоснованности. Документ рассматривается как онтологический феномен, как явление культуры. В системе коммуникации «субъект понимания — документ» доминирует экзистенциально-ориентированная мотивация.

Ключевые слова: документ, текст, экзистенциальный, онтологический ресурс, социальная коммуникация.

PhD in History, Assistant Professor Glushko T.M. (DonSTU, Alchevsk, LPR)

EXISTENTIAL AND ONTOLOGICAL DOCUMENT'S RESOURCE

The author has made an attempt to study new point in understanding a document, which combines traditional hermeneutic methodologies with an idea of culturally grounded existential and ontological approach to document's phenomenon analyzed by criteria of the truth objectivity and reasonableness. The document is considered to be ontological phenomenon as well as a cultural event. In communication system «subject for understanding — a document» existentially oriented motivation is prevailing.

Key words: document, text, existential, ontological resource, social communication.